

LEIBNIZ - ZENTRUM
FÜR ARCHÄOLOGIE

ZENTRUM FÜR
BALTISCHE UND
SKANDINAVISCHES
ARCHÄOLOGIE

LEIZA-ZBSA, Schloss Gottorf, Schlossinsel 1, 24837 Schleswig

Rzeszów University
Institute of Archaeology

PD Dr. Jens Schneeweiß
wissenschaftlicher Mitarbeiter
Exzellenzcluster ROOTS

T: +49 (0) 4621 813-483
M: +49 (0) 178 3868203
jens.schneeweiss@leiza.de

Schloss Gottorf
Schlossinsel 1
24837 Schleswig

Schleswig, 25.10.2024

Review of the Cumulative PhD Thesis: Deconstructing the Worldview and Pagan Beliefs of Early Rus' in Archaeology: Methods, Traditions, Critical Approaches by Natalia Khamaiko

Introduction

The cumulative PhD thesis titled *Deconstructing the Worldview and Pagan Beliefs of Early Rus' in Archaeology* addresses a complex and multifaceted subject that intertwines historical beliefs, religion, ideology, and worldviews.

The work comprises 18 articles (16 written independently and 2 co-authored). These articles are accompanied by a previously unpublished essay (48 pages with a bibliography), which serves as the author's "commentary on the collection of works." Natalia Khamaiko has outlined 8 specific topics that collectively depict the main subject of the dissertation. These are: I. *Recent trends in research on the religion and worldview of the Kyivan Rus' inhabitants*; II. *"Double-belief" in early Rus': the origin of the term, its understanding and relevance*; III. *Chamber burials evidence of religious change in Old Rus'ian society*; IV. *Zbruch Idol: disenchanting the phenomenon - critical arguments*; V. *Board games as an indicator of social and cultural changes*; VI. *Idols from Chorna Mohyla in Chernihiv and from Shestovitsa*; VII. *Early Rus'ian crescent pendants: revising the traditional view of Slavic amulets*; VIII. *Medical practices in Kyivan Rus': the influence of religion and worldview on healing traditions and remedies*.

The introduction effectively sets the stage for a critical examination of how scholars can navigate the challenges posed by limited written sources when reconstructing ancient belief systems. However, while the thesis presents a compelling narrative, several areas require further development to enhance its scholarly rigor.

I am familiar with Ms. Khamaiko and her academic achievements, and I am intentionally focusing on what I perceive as the weaker sections of the work. In my opinion, this approach is more effective than offering pleasant generalisations.

Structure and Clarity

The structure of the thesis is somewhat disjointed. Notwithstanding the fact that the thesis has a strong historiographical component, a clear outline following conventional academic formats – such as Introduction, Literature Review, Methodology, Results, Discussion, and Conclusion – would improve readability and coherence. Each section should be distinctly defined to guide the reader through the argumentation process.

Research Question and Objectives

While the introduction hints at significant themes regarding pagan beliefs in Early Rus', it lacks a clearly articulated research question or hypothesis. Establishing specific objectives would provide a focused framework for analysis and allow for a more systematic exploration of the topic. The approaches are evident, for example in the importance attached to the influence of the zeitgeist on archaeological interpretations, or when common stereotypes are questioned. This clarity is essential for guiding both the research process and the reader's understanding.

Methodological Rigor

The thesis discusses various methodologies employed in studying ancient beliefs but does not sufficiently detail its own methodological approach. A comprehensive methodology section should outline how archaeological, anthropological, folkloristic, etymological, and toponymic sources are integrated into the analysis. Furthermore, it is crucial to address potential biases inherent in these methods and how they may affect interpretations.

But still, the deconstruction of long-established views in research and, in many cases, uncritically adopted interpretations is mostly convincing. However, it would be desirable to formulate a more generalisable catalogue of criteria or something similar in order to provide future research on this topic not only with a more comprehensive database, but also with an improved scientific and methodological basis.

Source Analysis

The reliance on archaeological evidence is acknowledged; however, there is insufficient critical engagement with this material. The thesis should include a thorough evaluation of primary archaeological findings relevant to pagan beliefs in Early Rus'. Additionally, it would benefit from discussing how these findings correlate with or contradict existing written sources.

In particular, the prominent role of the exponentially increased number of small finds over the past three decades is rightly acknowledged as a steadily growing category of sources that has multiplied our opportunities for understanding. However, alongside this commendable significant expansion of the archaeological source base, these finds are often associated with serious issues (notably „black archaeologists“) that necessitate rigorous source criticism. It is to be expected that these problems are addressed in the individual studies by N. Khamaiko; however, this cannot be conclusively assessed based only on the present available papers. The bibliography suggests that more recent works on this intensively discussed issue have not been adequately incorporated. Some discussion regarding the causes of the substantial increase in finds would aid in better contextualising this phenomenon. Yet, of even greater interest is the question concerning the implications of this dramatically altered find landscape – specifically, what significant changes have occurred in research as a result.

Historical Context

The historical context surrounding pagan beliefs in Early Rus' is briefly mentioned but requires deeper exploration. A more detailed examination of socio-political factors influencing religious practices during this period would enrich the analysis. It would also be beneficial to compare these beliefs with those of contemporary cultures to highlight unique characteristics or shared elements.

Speculative Interpretations

The critique of speculative interpretations prevalent in earlier scholarship is well-founded; however, it could be strengthened by providing concrete examples from both past studies (e.g., Rybakov) and contemporary analyses that illustrate these pitfalls. A discussion on how current scholarship can avoid similar speculative tendencies would add depth to this critique. In this context, it is particularly evident that a criteria catalogue developed from the case studies for overarching comparisons remains a desideratum. Scientific investigations in areas such as archaeozoology, archaeobotany, geoarchaeology, and similar fields represent another significant gap in the research that Khamaiko has recognised and has already begun to address in part. Progress in these areas will be able to complement Khamaiko's foundational work with important aspects in the future.

Ethical Considerations

We do not operate in an ivory tower. Given that neo-pagan movements draw upon reconstructed belief systems that may lack empirical support, an ethical discussion regarding the implications of such reconstructions is warranted. The thesis should consider how these interpretations impact modern cultural identities and practices.

Conclusion

In conclusion, while the cumulative PhD thesis presents an intriguing exploration of early Rus' pagan beliefs through archaeological lenses, it would clearly benefit from significant revisions. Key areas needing attention include:

First, it is essential to establish a clear research question that outlines specific objectives guiding the research. Additionally, providing a detailed account of the methodologies employed will strengthen the methodological framework of the study. Engaging critically with primary archaeological evidence is also crucial, as it will enrich the source evaluation and support the overall argument. Furthermore, expanding on the socio-political influences that shaped religious practices will provide valuable historical context. It would be beneficial to include examples that illustrate speculative pitfalls encountered in previous scholarship, thereby reinforcing the analysis. Lastly, discussing the modern implications of reconstructed belief systems will add depth to the ethical considerations surrounding this research.

These enhancements will not only strengthen the overall argument but also contribute meaningfully to ongoing discussions within the field of archaeology and religious studies.

Natalia Khamaiko has demonstrated in her numerous articles that she can engage critically with specific questions. Furthermore, she is capable of formulating her own theses and hypotheses and defending them against alternative hypotheses. The chosen topic, "Deconstructing the Worldview and Pagan Beliefs of Early Rus' in Archaeology: Methods, Traditions, Critical Approaches," is significantly enriched by her work.

In conclusion, Ms. Natalia Khamaiko's evaluated dissertation fulfils the requirements set out for doctoral dissertations in Article 13, section 1, of the Act of 14 March 2003 on Academic Degrees and Title (Journal of Laws No. 65, item 595, as amended), and I recommend that Ms. Khamaiko be admitted to the subsequent stages of the doctoral process.

PD Dr. Jens Schneeweiß

LEIZA-ZBSA, Schloss Gottorf, Schlossinsel 1, 24837 Schleswig

Uniwersytet Rzeszowski
Kolegium Nauk Humanistycznych
Instytut Archeologii

LEIBNIZ - ZENTRUM
FÜR ARCHÄOLOGIE

ZENTRUM FÜR
BALTISCHE UND
SKANDINAVISCHER
ARCHÄOLOGIE

PD Dr. Jens Schneeweiß
wissenschaftlicher Mitarbeiter
Exzellenzcluster ROOTS

T: +49 (0) 4621 813-483
M: +49 (0) 178 3868203
jens.schneeweiss@leiza.de

Schloss Gottorf
Schlossinsel 1
24837 Schleswig

Schleswig, 25.10.2024

Recenzja pracy doktorskiej (zbiór studiów [rozprawa kumulacyjna]) Pani mgr Natalii Khamaiko p.t. *Dekonstrukcja światopoglądu i pogańskich wierzeń wczesnej Rusi w archeologii*

Rozprawa doktorska Pani Khamaiko – zbiór studiów (rozprawa kumulacyjna) – zatytułowana *Dekonstrukcja światopoglądu i pogańskich wierzeń wczesnej Rusi w archeologii* – poświęcona jest złożonemu i wieloaspektowemu zagadnieniu, w którym przeplatają się historyczne wierzenia, religia, ideologia i kwestie światopoglądowe. W skład opracowania wchodzi 18 artykułów (16 napisanych samodzielnie i 2 we współautorstwie). Wskazany artykuł towarzyszy niepublikowany esej (48 stron ze spisem literatury), którego treść przedstawiona została jako autorski „komentarz do zbioru prac”. Natalia Khamaiko wydzieliła 8 częściowych tematów, są to: I. *Najnowsze kierunki badań nad religią i światopoglądem mieszkańców Rusi Kijowskiej*; II. *‘Dwuwiara’ w dawnej Rusi: pochodzenie terminu, jego rozumienie i trafność*; III. *Pochówki komorowe dowodem na przemiany religijne w społeczeństwie staroruskim?*; IV. *Idol ze Zbrucza: odczarowanie fenomenu - krytyczne argumenty*; V. *Gry planszowe jako wskaźnik zmian społecznych i kulturowych*; VI. *‘Idole’ z Czarnej Mogiły w Czernihowie i z Szestowicy*; VII. *Staroruskie lunule: rewizja tradycyjnego poglądu na słowiańskie amulety*; VIII. *Praktyki medyczne na Rusi Kijowskiej: wpływ religii i światopoglądu na tradycje lecznicze i środki zaradcze*.

Esej wprowadzający stanowi wartościowy wstęp do krytycznej analizy tego, w jaki sposób uczeni mogą radzić sobie z wyzwaniami stawianymi przez ograniczone źródła pisane podczas rekonstrukcji dawnych systemów wierzeń. Chociaż tezy Autorki są intrygującym wprowadzeniem do tego rodzaju studiów, kilka obszarów tematycznych wymaga pogłębionej i krytycznej analizy w celu poprawy poziomu naukowego opracowania. Znam Panią Khamaiko i Jej dorobek i świadomie koncentruję się na słabszych – w moim odczuciu – fragmentach opracowania. Moim zdaniem takie podejście jest bardziej efektywne niż pisanie sympatycznych ogólników.

Struktura i klarowność opracowania

Struktura pracy jest nieco chaotyczna. Uważam, że jasny układ pracy – zgodny z konwencjonalnym formatem akademickim – i zastosowanie takich punktów jak *wprowadzenie, przegląd literatury, metodologia, wyniki, dyskusja* i *wnioski* znacznie poprawiłby czytelność i spójność studium. Każda część powinna być wyraźnie zdefiniowana, tak aby efektywnie prowadzić Czytelnika poprzez argumentację Autorki.

Pytania badawcze i cele

Esej wprowadzający wskazuje na istotne tematy dotyczące pogańskich wierzeń na dawnej Rusi, niemniej jednak brakuje w nim jasno sformułowanego pytania badawczego lub hipotezy.

Zdefiniowanie konkretnych celów nadałoby analizie pewne ramy i pozwoliłoby na bardziej systematyczną eksplorację tematu, z jakim postanowiła zmierzyć się Autorka. Oczywiście pewne założenia są dobrze widoczne np. w refleksji nad wpływem epoki (*Zeitgeist*) na interpretację wyników badań archeologicznych, czy też wtedy gdy mgr Khamaiko kwestionuje utarte stereotypy. Ta jasność założeń jest niezbędną zarówno z punktu widzenia procesu badawczego, jak i „interesów” Czytelnika.

Rygor metodologiczny

W studium omówiono różne metodologie stosowane w badaniach dawnych wierzeń, ale nie zdefiniowano wystarczająco własnego podejścia metodologicznego. W – wyodrębnionej – części metodologicznej winno się określić w jaki sposób źródła archeologiczne, antropologiczne, folklorystyczne, etymologiczne i toponimiczne zostały włączone do analizy. Kluczowe znaczenie miałyby odniesienie się do wątpliwości i zastrzeżeń związanych z tymi metodami i tego, w jaki sposób mogą one wpływać na interpretację.

Mimo sformułowanych powyżej zastrzeżeń sama zaproponowana przez N. Khamaiko dekonstrukcja ugruntowanych poglądów w badaniach oraz – niejednokrotnie bezkrytycznie przyjętych i powtarzanych – interpretacji jest w większości wypadków przekonująca. Pożądane byłoby jednak sformułowanie bardziej ogólnego katalogu (wykazu) kryteriów, tak aby zapewnić przyszłym badaczom tego zagadnienia nie tylko bardziej kompleksową bazę danych, ale także lepszą podstawę naukową i metodologiczną.

Analiza źródeł

Bazowanie przez Autorkę przede wszystkim na dowodach archeologicznych jest rzecz jasna uprawnione, jednakże nie dostrzegam wystarczającego, krytycznego wniknięcia w ten materiał. Każda teza powinna zawierać opis i dokładną ocenę odkryć archeologicznych związanych z wierzeniami pogańskimi na dawnej Rusi (w ich pierwotnej wersji !). Byłoby także wskazane omówienie, w jaki sposób te odkrycia korelują z istniejącymi przekazami pisаныmi lub też są z nimi sprzeczne.

W szczególności warto tu zwrócić uwagę na znaczącą rolę – wykładniczo rosnącą w ciągu ostatnich trzech dekad – liczbę znalezisk drobnych (*small finds*), która zwielokrotnia nasze możliwości zrozumienia religijności wieków średnich (i nie tylko).

Należy jednak pamiętać, że obok tego godnego pochwały poważnego poszerzenia naszej bazy źródeł archeologicznych, znaleziska te są często związane z poważnymi problemami (zwłaszcza kwestia tzw. „czarnej archeologii”, „czarnych archeologów”), które wymagają rygorystycznej krytyki źródeł. Należałoby oczekiwać, że problemy te zostaną poruszone w poszczególnych opracowaniach N. Khamaiko, nie można tego jednak jednoznacznie ocenić na podstawie udostępnionego zestawienia opracowań. Bibliografia w każdym razie

sugeruje, że nowsze prace dotyczące tego – tak intensywnie diskutowanego zagadnienia – nie zostały uwzględnione w wystarczającym stopniu.

Niektóre dyskusje dotyczące przyczyn znacznego wzrostu liczby znalezisk pomogłyby w lepszej kontekstualizacji samego zjawiska eksplozji odkryć zabytków ruchomych wiążących się z religijnością. Jednak jeszcze bardziej interesujące jest pytanie dotyczące implikacji tego dramatycznie zmienionego krajobrazu znalezisk – a konkretnie, jakie zasadnicze zmiany zaszły w badaniach w wyniku wspomnianych przemian.

Kontekst historyczny

Świat wierzeń pogańskich mieszkańców dawnej Rusi był częścią większej całości, ten kontekst historyczny został wprawdzie wspomniany, ale kwestia ta wymagałaby głębszej analizy. Bardziej szczegółowa analiza czynników społeczno-politycznych wpływających na praktyki religijne w tym okresie wzbogaciłoby analizy Pani Khamaiko. Korzystne byłoby również porównanie wierzeń mieszkańców dawnej Rusi z wierzeniami współczesnych ludów / współczesnych kultur, tak aby zdefiniować elementy różnicujące i łączące średnio-wieczne i współczesne społeczności.

Problem interpretacji spekulatywnych

Krytyka spekulatywnych interpretacji dominujących w starszych badaniach jest dobrze uzasadniona; można ją było jednak wzmocnić, podając konkretne przykłady zarówno z wcześniejszych badań (np. Rybakova), jak i współczesnych analiz, które ilustrują pułapki myślenia, które trafnie identyfikuje Doktorantka. Refleksja nad tym w jaki sposób współczesna nauka mogła by uniknąć podobnych spekulatywnych tendencji, dodałaby głębi krytyce formułowanej przez Natalię Khamaiko. W tym kontekście podkreślić należy potrzebę usystematyzowania krytyki i sporządzenia swego rodzaju katalogu kryteriów, który wynikałby z (r)ozpracowania poszczególnych *case studies*.

Wykorzystanie dorobku dziedzin takich jak archeozoologia, archeobotanika, geoarcheologia (i podobne) stanowi kolejny dezyderat w badaniach nad religijnością. Należy podkreślić, że N. Khamaiko dostrzegła tę lukę badawczą i realizuje prace uwzględniające dorobek nauk przyrodniczych. Jestem przekonany, że dalszy postęp w tych dziedzinach przyniesie ważne uzupełnienia dzieła Natalii Khamaiko.

Kwestie etyczne

Nie działamy w wierzy z kości słoniowej. Musimy pamiętać, że ruchy neopogańskie wykorzystują zrekonstruowane – przez nas, naukowców – systemy wierzeń, którym może brakować empirycznego wsparcia. Uzasadniona jest więc dyskusja nad etyczną stroną naszej działalności, nad kwestią tego co takie rekonstrukcje implikują. Powinniśmy zastanowić się w jaki sposób interpretacje te wpływają na współczesne tożsamości i praktyki kulturowe.

Wnioski końcowe

Podsumowując: uważam, że rozprawa doktorska Pani Khamaiko (zbiór studiów, tzw. rozprawa kumulacyjna) przedstawia intrygującą eksplorację zagadnienia pogańskich wierzeń wczesnej Rusi w świetle znalezisk archeologicznych, wyraźnie skorzystałaby na znaczących zmianach.

Kluczowe obszary: Niezbędne byłoby sformułowanie jasnego pytania badawczego, zawierającego konkretne cele badawcze. Przedstawienie szczegółowego opisu przyjętej metodologii wzmocniłoby ramy metodologiczne studium. Warto byłoby rozbudować krytyczne podejście do pierwotnych dowodów archeologicznych (czyli do pierwotnych publikacji źródłowych), gdyż umożliwiłoby to pełniejszą ocenę źródeł i wsparło ogólną argumentację. Z kolei pełniejsze uwzględnienie wpływu ówczesnych realiów społeczno-politycznych (które ukształtowały praktyki religijne) zapewniłoby pełniejszy kontekst historyczny. Korzystne byłoby wreszcie uwzględnienie przykładów szczegółów ilustrujących pułapki interpretacyjne (ucieczkę w czyste spekulacje) w badaniach minionych okresów. I wreszcie: uwzględnienie współczesnych implikacji zrekonstruowanych systemów wierzeń dodałoby głębi rozważaniom nad etycznym aspektem związanym z tymi badaniami.

Proponowane korekty nie tylko wzmocniłyby wiarygodność argumentacji Autorki, ale pozwoliłyby aby Jej studium wniosło znaczący wkład w toczące się dyskusje tak w obrębie archeologii jak i religioznawstwa.

Natalia Khamaiko udowodniła w swych licznych artykułach, że potrafi krytycznie zaangażować się w studia nad konkretnymi zagadnieniami. Co więcej, potrafi formułować własne tezy i hipotezy oraz bronić ich przed hipotezami alternatywnymi. Jej zbiór studiów *Dekonstrukcja światopoglądu i pogańskich wierzeń wczesnej Rusi w archeologii: Metody, tradycje, podejścia krytyczne* stanowi znaczący wkład w tocząca się w nauce dyskusje. W ten sposób położyła podwaliny pod dalsze, bardziej pogłębione badania nad tym tematem.

Podsumowując, stwierdzam, że oceniana rozprawa Pani Natalii Khamaiko spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim określone w art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym (Dz. U. Nr 65, poz.595, z późn. zm.) i wnoszę o dopuszczenie Pani Khamaiko do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

PD Dr. Jens Schneeweiß